

ТРАНСПОРТНІ ВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (ОГЛЯД РАДЯНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

TRANSPORT RELATIONSHIP AS THE OBJECT OF ECONOMIC LAW RESEARCHES (OVERVIEW OF USSR LITERATURE)

Драпайло Ю.З.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри господарського права і процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена огляду наукових праць, написаних у радянський період, що зачіпають господарсько-правові аспекти транспортних відносин. Особливо розглядаються господарсько-правові дослідження функціонування залізничного, морського, автомобільного та повітряного транспорту в різні періоди існування СРСР. Зроблено висновок про можливість використання праць радянських учених у сфері транспорту в сучасних реаліях.

Ключові слова: транспорт, господарське право, наукові праці, залізничний транспорт, морський транспорт.

Статья посвящена обзору научных трудов, написанных в советский период, которые касаются хозяйственно-правовых аспектов транспортных отношений. Отдельно рассматриваются хозяйственно-правовые исследования функционирования железнодорожного, морского, автомобильного и воздушного транспорта в различные периоды существования СССР. Сделан вывод о возможности использования работ советских учёных в современных реалиях.

Ключевые слова: транспорт, хозяйственное право, научные труды, железнодорожный транспорт, морской транспорт.

The article is devoted to review of scientific works concerning economics and law aspects of transport relationships which were written in Soviet Union period. Separately considered the economic and legal works of functioning rail, sea, road and air transport in different periods of the Soviet Union. The conclusion of applicability of works which were written by Soviet scientists in the field of transport in modern realities was made.

Key words: transport, economic law, scientific works, railways, maritime transport.

Актуальність теми. В економічній літературі справедливо зазначається, що «транспортний комплекс ... відіграє виняткову роль у виробничому процесі. Без транспортування функціонування виробництва неможливо. Транспорт є складовою частиною економіки країни, обслуговує всі її галузі та сприяє розвитку інших секторів економіки. Потреба у високорозвиненій транспортній системі ще більше підсилюється при інтеграції в європейську і світову економіки, транспортна система стає базисом для ефективного входження України у світове співтовариство та зайняття у ньому місця, що відповідає рівню високорозвиненої держави» [1, с. 158].

Перспектива євроінтеграції України спричиняє необхідність унесення змін до численних нормативно-правових актів чинного законодавства з метою його гармонізації із законодавством Європейського Союзу. Актуальним убачається й модернізація правового режиму функціонування транспортно-правового комплексу України, що сприятиме розвитку національної економіки України та підвищенню іноземних інвестицій.

Глобальні зміни правового регулювання транспортних відносин не можуть відбутись без на-

уково обґрунтованих підстав, які можна встановити, здійснивши комплексне господарсько-правове дослідження, присвячене функціонуванню транспортно-правового комплексу.

Водночас такому дослідженню має передувати огляд праць авторів, які вивчали транспортні відносини в різні періоди, й надання висновків про можливість використання таких праць у сучасних реаліях. Одним із таких періодів є радянський період, під час якого окремі вчені-правники здійснювали різноманітні дослідження, що стосувались численних господарсько-правових аспектів функціонування транспорту.

Аналіз наукових праць, написаних у радянський період, у яких досліджувались окремі аспекти господарсько-правового регулювання відносин у сфері транспорту, у сучасній літературі не здійснювався.

Детальне дослідження дореволюційної правової літератури з регулювання відносин у сфері залізничного транспорту зробив П.С. Корнієнко у відповідній праці [2], однак воно обмежилось лише дореволюційним періодом і стосувалось лише залізничного транспорту й не зачіпало радянський період.

Метою статті є огляд досліджень, написаних у радянський період, об'єктом яких є різноманітні транспортні господарські відносини.

Виклад основного матеріалу. Окремі економіко-правові проблеми у сфері транспорту досліджували радянські вчені юристи та економісти в *довоєнний період існування СРСР (1917–1945 рр.)*

Нова економічна політика, що проводилась керівництвом СРСР у 20-ті роки ХХ ст., призвела до впровадження господарського розрахунку в діяльності, у тому числі підприємств транспорту, й зумовила необхідність належного регулювання відносин у вказаній сфері. Окремі проблеми господарського розрахунку на залізничному транспорті досліджували такі вчені, як Б. Мойжес, В. Рудковський, Г. Зайцев [4; 5]. В інших наукових працях із дослідження проблем правового регулювання відносин у сфері залізничного транспорту починає застосовуватися поняття «залізничне право» (зокрема у праці О. Гусакова [6]), вивчаються окремі проблеми перевезень залізничним транспортом [7; 8].

У довоєнний період у СРСР тривають дослідження проблем правового регулювання морських транспортних відносин, розглядається відповідний масив норм як морське торговельне право. Зокрема, можна виділити монографічну працю В.Н. Рикачова «Морское торговельное право. Сравнительный систематический очерк законодательства СССР, Англии, Германии и Франции» (1928 р.), у якій автор за допомогою порівняльно-правового методу дослідив не лише приватноправові аспекти торговельного мореплавства, а й певні публічно-правові відносини, пов'язані, зокрема, зі здійсненням господарського управління морськими портами, стягненням зборів у морських портах, проходженням митних і санітарних формальностей [9]. Не можна не відзначити також монографію П.П. Виноградова та О.Д. Кейліна «Морське право» (1939 р.), де співвідноситься правовий режим торговельного мореплавства в СРСР і капіталістичних країнах, досліджуються окремі аспекти договору морського перевезення, відповідальності на морі, морського страхування тощо. Привертає увагу те, що в указаній праці окрема глава (12) присвячена розгляду господарських спорів у сфері морського транспорту судовими та арбітражними органами [10].

Г.І. Чірков, у свою чергу, досліджував окремі проблеми, що виникають у процесі господарської діяльності з річкових перевезень [11].

Розвиток повітряного транспорту й відносин, пов'язаних із перевезенням пасажирів і вантажів повітряним транспортом, слугував матеріально-правовим джерелом виникнення відповідних міжнародних актів та національних нормативно-правових актів, що регулювали відповідні відносини, й написання наукових праць, присвячених дослі-

дженню таких актів. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. в радянській правовій літературі з'являється поняття «повітряне право»: у 1927 р. видається збірник праць Секції повітряного права Ради Авіахім СРСР та Авіахам РСФРР «Питання повітряного права» [12], у якому публікуються наукові праці з питань історії повітряного права (В.Е. Грабар), повітряного права (В.Л. Лахтін), змісту й системи повітряного права (І.С. Перетерський), проблем міжнародного приватного повітряного права (О.М. Макаров), повітряного страхування (Є.М. Мен), правового статусу повітряної пошти (П.І. Ройзман) тощо.

Розвиток законодавства з регулювання відносин у сфері залізничного, морського та повітряного транспорту й наявність спільних рис у відповідному регулюванні зумовив виникнення в довоєнний період у національній літературі понять «транспортне право» та «радянське транспортне право». З'являється праця О.Д. Кейліна «Транспортное право СССР и капиталистических стран: Договор перевозки. Вып. 1» (1938 р.) [13], у якій досліджуються правові проблеми договору перевезення морським, річковим і залізничним транспортом. Окремі проблеми договірної примусу в радянському транспортному праві досліджував Б.Б. Черепакін [3].

У *період Другої Світової війни (1939–1945 рр.)* спеціальні господарсько-правові (як і цивільно-правові) дослідження у сфері транспорту майже не здійснювались. Основна увага вчених у той період була присвячена дослідженню правового забезпечення військової дисципліни на транспорті та кваліфікації й розслідуванню злочинів на транспорті. Серед нечисленних досліджень господарсько-правового та цивільно-правового характеру можна відзначити праці С.М. Братуся і П.Ю. Орловського [14], К.К. Ячкова [15], присвячені окремим аспектам договору перевезення.

Значно активізуються наукові дослідження у сфері транспорту в *післявоєнні часи (1945–1953 рр.) і період Хрущовської відлиги (1953–1964 рр.)*.

Зокрема, у літературі активно досліджуються окремі аспекти приватноправових (горизонтальних) і публічно-правових (управлінських) відносин у сфері залізничного транспорту. Серед комплексних праць цього періоду необхідно відзначити монографію К.К. Ячкова, присвячену договору залізничного перевезення вантажів за радянським правом (у якій викладено основні результати докторської дисертації вказаного автора) [16]; праці (у тому числі кандидатська дисертація) О.П. Альохіна, у яких досліджувалося управління залізничним транспортом СРСР [17] (у тому числі відповідні управлінсько-господарські правовідносини); комплексні праці С.С. Алексеєва [18] та

А.М. Романович [19] присвячені відповідальності за невиконання плану залізничних перевезень; монографію Я.І. Рапопорт, де розглядаються строки давності за зобов'язанням із вантажних залізничних перевезень [20]; праці, присвячені дослідженню процесуальних аспектів розгляду господарських спорів у сфері залізничного транспорту (Л.М. Грінберг [21], М.К. Александров-Дольник [22]) тощо.

Серед дослідників господарсько-правових проблем у сфері морського транспорту необхідно передовсім виділити В.Ф. Мешеру, який досліджував правовий статус державних морських суден СРСР [23], правові форми організації управління морським флотом у СРСР [24], правовий режим морських шляхів [25], збитки при морському перевезенні вантажу [26], правові умови морського буксирування [27], правові умови фрахтування судна [28] та інші проблеми морського господарства. Проблеми, пов'язані з правовим регулюванням відносин із морських перевезень, вивчались такими вченими, як П.Д. Самойлович [30], Л.А. Рюміна [31], В.К. Райхер [32], Г.Л. Шмігельський [33], О.Л. Маковський [34] та інші. У свою чергу, О.К. Журдо у відповідній монографії розглянув правове регулювання діяльності морських торговельних портів СРСР (зачіпаючи в тому числі господарсько-правові аспекти) [35]. Окремі приватно- й публічно-правові аспекти морського та риболовного права досліджував також Г.І. Іменітов [29]. Правовим питанням перевезення й буксирування внутрішніми водними шляхами присвятив свою працю М.А. Аллахвердов [36].

У вказаний період здійснюються дослідження господарсько-правового регулювання функціонування повітряного транспорту. Серед праць цього періоду варто виділити науково-практичний коментар до Повітряного кодексу СРСР 1935 р. за авторством О.В. Виноградова та О.В. Кучкеля [37]. Окремі господарсько-правові засади міжнародних повітряних перевезень комплексно досліджував О.Н. Верещагін у відповідній праці [38]. Серед інших авторів, котрі вивчали сферу повітряного транспорту, можна відзначити Г.П. Савічева [39; 40], Н.М. Єжова [41; 42], М.К. Аніянц [43] тощо.

Незважаючи на розвиток автомобільного транспорту, системні правові дослідження (що здійснювались вітчизняними вченими), пов'язані із правовим регулюванням відносин у вказаній сфері, розпочались лише із середини 50-х рр. ХХ ст. Одним із перших комплексно дослідив договір автомобільного перевезення Х.І. Шварц, що виразилося в докторській дисертації та відповідній монографії [44]. Серед інших комплексних досліджень правового регулювання відносин у сфері автомобільного транспорту (що можуть бути використані

з метою подальших господарсько-правових досліджень) можна виділити роботи О.М. Рубіна [45], М.Р. Наапєтяна [46], В.А. Язева (кандидатська дисертація, присвячена правовому регулюванню централізованої доставки товарів народного споживання автомобільним транспортом) тощо.

Окремі комплексні дослідження в період 1945–1965 рр. стосувались правового регулювання транспортних відносин загалом, а саме: «Очерки транспортного права» М.О. Тарасова (1951) [47], монографія Г.Є. Брухіса (вивчався транспортно-експедиційний договір) [48], монографія О.Л. Маковського (дослідження спорів про простій засобів транспорту) [49] тощо. Окремо варто відзначити докторську дисертацію М.К. Александрова-Дольника, присвячену дослідженню договорів радянського транспортного права [50].

У так звані *періоди «застою» (1965–1985) і «перебудови» (1985–1991)* в СРСР дослідження господарсько-правових проблем транспорту значно пожвавилось.

Серед відповідних досліджень у сфері залізничного транспорту можна виділити науково-практичний коментар до Статуту залізниць СРСР, виданий за редакцією Г.Б. Астановського (у 2-х виданнях – 1966 р. та 1971 р.) [51]. Серед інших авторів, котрі здійснювали дослідження в указаній сфері, потрібно відзначити Б.Л. Хаскельберга, О.М. Садікова, Б.П. Лук'янова, С.О. Зінченко, В.Б. Ляндреса, О.П. Потапова, М.С. Орданського, В.Т. Смірнова, Н.О. Федорова, В.І. Сухініна, В.М. Черняєва, З.М. Стасюка тощо.

Серед дослідників, які займалися дослідженням сфери морського транспорту в період з 1965 по 1991 рр., можна відзначити таких учених, як М.І. Максимаджи, Г.Г. Іванов, К.Ф. Єгоров, В.А. Мусін, О.В. Сидоренко, В.Ф. Сидорченко, Л.М. Федоров, О.М. Балобанов, О.В. Рябова, Г.Г. Тормосіна, Р.І. Ажимов, М.Г. Смола тощо; у сфері повітряного транспорту – В.С. Грязнова, В.М. Дежкіна, О.В. Зінкевича, М.М. Остроумова, В.М. Сенчіло, В.А. Свірка тощо; у сфері автомобільного транспорту – А.І. Горожанкіна, Д.С. Левенсона, Р.Я. Вишневецьку, В.П. Дююна, Р.Ш. Цинцадзе, С.А. Золкіна, Т.П. Кізяковську, Н.І. Михайлова, С.В. Ківалова (кандидатська дисертація на тему «Управління автомобільними дорогами в РСФРР»), В.В. Вітрянського, В.М. Контратьєва тощо.

Висновки. Підсумовуючи, можна дійти висновку щодо наявності великої кількості наукових праць у СРСР, присвячених численним господарсько-правовим аспектам регулювання відносин у сфері транспорту. Хоча й більшість із наукових результатів радянських учених уже втратили актуальність з огляду на зміну законодавства, де-

які з них можуть використовуватись й сьогодні, ураховуючи, зокрема, те, що чинне транспортне законодавство України певною мірою є правонаступником відповідного законодавства СРСР і запозичило значну кількість норм із транспортного законодавства СРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булгакова Ф.С. Аналіз транспортної системи в сучасному національному господарстві України / Ф.С. Булгакова // Науковий вісник : Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 2. – С. 158–160.
2. Корнієнко П.С. Транспортне право та висвітлення його становлення у правовій літературі кінця XIX – початку XX ст. / П.С. Корнієнко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 20–25.
3. Черепяхин Б.Б. К вопросу о договорном принуждении в советском транспортном праве / Б.Б. Черепяхин // Сборник трудов Иркутского государственного университета. Факультет права и местного хозяйства. Правовое отделение. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1929. – Т. 16. – Вып. 1. – 1929. – С. 37–66.
4. Мойжес Б. Хозрасчет на железнодорожном транспорте / Б. Мойжес, В. Рудковский. – М., Л. : Гострансиздат, 1932. – 47 с.
5. Зайцев Г. К осуществлению хозрасчета на железнодорожном транспорте / Г. Зайцев // Советское государство. – 1932. – № 4 – С. 101–120.
6. Гусаков А.Г. Железнодорожное право по законодательству СССР / А.Г. Гусаков. – М. : Транспечать НКПС, 1929. – 343 с.
7. Кареев И. Весовая недостача и давность по железнодорожным искам / И. Кареев, И. Самбур // Советская юстиция. – 1937. – № 18. – С. 19–20.
8. Черепяхин Б.Б. Ответственность грузополучателя по требованиям из договора железнодорожной перевозки / Б.Б. Черепяхин // Сборник трудов Иркутского государственного университета. Факультет права и местного хозяйства. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1927. – Т. 13. – 1927. – С. 451–481.
9. Рыкачев В.Н. Морское торговое право. Сравнительный систематический очерк законодательства СССР, Англии, Германии и Франции / В.Н. Рыкачев. – М. : Транспечать, 1928. – 189 с.
10. Виноградов П.П. Морское право / П.П. Виноградов, А.Д. Кейлин ; под ред.: А.П. Солодилова. – М. : Водный транспорт, 1939. – 248 с.
11. Чирков Г.И. Сроки давности по требованиям, вытекающим из речных перевозок / Г.И. Чирков // Арбитраж. Орган Госарбитража при СНК СССР. – М., 1937. – № 14. – С. 19–20.
12. Лахтин В.Л. Вопросы воздушного права / В.Л. Лахтин // Сборник трудов секции воздушного права Союза Авиахим СССР и Авиахим РСФСР / под ред.: П.И. Баранова, В.А. Зарзар, Е.А. Коровина, В.Л. Лахтина, А.В. Сабанина. – Вып. 1. – М. : Авиахим, 1927. – 300 с.
13. Кейлин А.Д. Транспортное право СССР и капиталистических стран: Договор перевозки / А.Д. Кейлин. – Вып. 1. – М. : Междунар. кн., 1938. – 119 с.
14. Братусь С. Значение ссылки на обстоятельства военного времени по делам о перевозках / С. Братусь, П. Орловский // Социалистическая законность. – 1942. – № 11–12. – С. 11–15.
15. Яичков К.К. Споры о перевозках в военное время / К.К. Яичков // Социалистическая законность. – 1944. – № 7–8. – С. 12–15.
16. Яичков К.К. Договор железнодорожной перевозки грузов по советскому праву / К.К. Яичков ; отв. ред.: Я.Ф. Миколенко. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 289 с.
17. Алёхин А.П. Управление железнодорожным транспортом СССР : [учебное пособие] / А.П. Алехин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 71 с.
18. Алексеев С.С. Гражданская ответственность за невыполнение плана железнодорожной перевозки грузов / С.С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1959. – 176 с.
19. Романович А.Н. Гражданско-правовая ответственность за невыполнение государственного плана перевозки грузов по железным дорогам : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.Н. Романович ; Ин-т государства и права Акад. наук СССР. – Минск, 1963. – 20 с.
20. Рапопорт Я.И. Давностные сроки в обязательствах по грузовым железнодорожным перевозкам / Я.И. Рапопорт. – Харьков, 1959. – 75 с.
21. Гринберг Л.М. Судебные споры с железными дорогами по поводу утраты, недостачи и повреждения грузов / Л.М. Гринберг. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. – 159 с.
22. Александров-Дольник М.К. Споры, вытекающие из правоотношений сторон в железнодорожных грузовых операциях / М.К. Александров-Дольник. – М. : Госюриздат, 1955. – 239 с.
23. Мешера В.Ф. Иммунитет государственных морских судов СССР / В.Ф. Мешера. – М. : Мор. транспорт, 1950. – 62 с.
24. Мешера В.Ф. Морское право. Правовые формы организации управления морским флотом в СССР : [учебное пособие] / В.Ф. Мешера. – Вып. 2. – М. : Мор. транспорт, 1958. – 43 с.
25. Мешера В.Ф. Морское право. Правовой режим морских путей : [учебное пособие] / В.Ф. Мешера. – Вып. 3. – М. : Мор. транспорт, 1959. – 40 с.
26. Мешера В.Ф. Морское право. Общие убытки при морской перевозке груза : [учебное пособие] / В.Ф. Мешера. – Вып. 5. – М. : Мор. транспорт, 1962. – 31 с.
27. Мешера В.Ф. Морское право. Правовые условия морской буксировки : [учебное пособие] / В.Ф. Мешера. – Вып. 6. – М. : Мор. транспорт, 1963. – 23 с.
28. Мешера В.Ф. Морское право. Правовые условия фрахтования судна на время / В.Ф. Мешера. – Вып. 7. – М. : Транспорт, 1964. – 31 с.
29. Именитов Г.И. Советское морское и рыболовное право : [учебник] / Г.И. Именитов. – М. : Госюриздат, 1951. – 187 с.
30. Самойлович П.Д. Договор морской перевозки по советскому праву / П.Д. Самойлович ; под ред.: В.А. Рясенцева. – М. : Мор. транспорт, 1952. – 231 с.
31. Рюмина Л.А. Договор морской перевозки по английскому праву / Л.А. Рюмина. – М. : Мор. транспорт, 1961. – 36 с.
32. Райхер В.К. Штрафные санкции по морским грузовым перевозкам / В.К. Райхер. – М. : Мор. транспорт, 1962. – 87 с.

33. Шмигельский Г.Л. Советское морское право в борьбе за сохранность грузов / Г.Л. Шмигельский. – М. : Мор. транспорт, 1956. – 144 с.
34. Маковский А.Л. Правовое регулирование морских перевозок грузов / А.Л. Маковский. – М. : Мор. транспорт, 1961. – 314 с.
35. Журдо А.К. Правовое регулирование деятельности морских торговых портов СССР / А.К. Журдо. – М. : Мор. транспорт, 1957. – 160 с.
36. Аллахвердов М.А. Правовые вопросы перевозки и буксировки по внутренним водным путям / М.А. Аллахвердов. – М. : Речной транспорт, 1955. – 140 с.
37. Виноградов А.В. Воздушный кодекс СССР. С комментариями и постатейно-систематизированными материалами / А.В. Виноградов, А.В. Кучель. – М. : РИО Аэрофлота, 1949. – 219 с.
38. Верещагин А.Н. Организационно-правовые основы международных воздушных перевозок / А.Н. Верещагин ; под ред.: Н.М. Ежова, Г.А. Пискова. – М. : РИО Аэрофлота, 1961. – 211 с.
39. Савичев Г. П. Договор воздушной перевозки : [лекция] / Г.П. Савичев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 80 с.
40. Савичев Г.П. Ответственность воздушного перевозчика за несохранную перевозку скоропортящихся грузов / Г.П. Савичев // Вестник Московского университета. – 1961. – № 4. – С. 16–25
41. Ежов Н.М. Договор перевозки по новому Воздушному кодексу / Н.М. Ежов // Советская юстиция. – 1962. – № 13. – С. 7–9.
42. Ежов Н.М. Ответственность по договору воздушной перевозки в новом Воздушном кодексе / Н.М. Ежов // Советская юстиция. – 1962. – № 19. – С. 9–11.
43. Аниязц М.К. Кодификация советского воздушного права / М.К. Аниязц // Социалистическая законность. – 1959. – № 10. – С. 46–49.
44. Шварц Х.И. Договор автомобильной перевозки / Х.И. Шварц. – М. : Госюриздат, 1955. – 200 с.
45. Рубин А.М. Правовое регулирование централизованных перевозок грузов автомобильным транспортом / А.М. Рубин. – М. : Госюриздат, 1960. – 173 с.
46. Наапетян М.Р. Договор перевозки грузов автомобильным транспортом по законодательству УССР : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / М.Р. Наапетян. – К., 1976. – 210 с.
47. Тарасов М.А. Очерки транспортного права / М.А. Тарасов. – М. : Речиздат, 1951. – 162 с.
48. Брухис Г.Е. Транспортно-экспедиционный договор / Г.Е. Брухис. – М. : Мор. транспорт, 1957. – 120 с.
49. Маковский А.Л. Споры о простоях средств транспорта / А.Л. Маковский. – М. : Юрид. лит., 1963. – 142 с.
50. Александров-Дольник М.К. Договоры советского транспортного права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / М.К. Александров-Дольник. – М., 1963. – 41 с.
51. Астановский Г.Б. Комментарий к уставу железных дорог СССР / Г.Б. Астановский, О.С. Иоффе, Е.А. Поссе, В.Т. Смирнов и др. – 2-е изд. – М. : Юрид. лит., 1971. – 320 с.